

Grażyna Gzella
(Toruń)

*Procesy prasowe redaktorów „Pielgrzyma”
w latach 1869–1914*

*

Pierwszy numer czasopisma religijnego „Pielgrzym” ukazał się w Pelplinie dnia 1 stycznia 1869 roku¹. Nowo utworzony periodyk miał cele religijne, wśród których, jak napisał Andrzej Romanow, „motywacja religijna, odwołanie się do »praw Boskich« miały skutecznie dopomagać, wspierać podjęte przez gazetę zadania – funkcje; w konkretnym wypadku funkcje wychowawczą i narodowo-uświadamiającą”². Do końca 1875 roku pismo wydawano raz w tygodniu, od stycznia 1876 r. dwa razy w tygodniu, a od 1877 r. trzy razy w tygodniu³. Poszczególne numery w ciągu lat uzupełniały liczne dodatki: „Podarek od »Pielgrzyma« dla dobrych dzieci” (1872–1874), „Krzyż” (1881–1919), „Przyjaciół Dzieci” (1892–1919), „Rolnik” (1897–1920) i inne⁴. Zainteresowanie czytelników pismem wpływało na jego nakład, rosnący z 800 egzemplarzy w pierwszym roku istnienia „Pielgrzyma”, poprzez 2500 w 1874 r., 3000 w 1903 r., 12 300 w 1906 r., po 22 000 egzemplarzy w 1914 roku⁵.

¹ W roku 2007 ukazała się monografia czasopisma. Zob. A. Romanow, *„Pielgrzym” pelpliński w latach 1869–1920*, Gdańsk 2007.

² Ibidem, s. 95.

³ Ibidem, s. 69–70.

⁴ Ibidem, s. 70.

⁵ Ibidem, s. 59, 68.

Pierwszym redaktorem czasopisma został ksiądz Szczepan Keller (1827–1872), proboszcz w Pogódkach⁶, a po jego przedwczesnej śmierci za redakcję periodyku do 1914 roku odpowiadali kolejno: Stanisław Roman, Franciszek Wyreński, Edward Michałowski, Adam Napieralski, Bolesław Gorczyński, W. Buliński, Juliusz Reich, Józef Kałamajski, Jan Nepomucen Wieczorek, Wojciech Wróblewski, Ignacy Wieczorek, Leon Formański i Wincenty Skrobalski⁷.

Gdy powstał „Pielgrzym” w państwie pruskim obowiązywało prawo prasowe z 12 maja 1851 roku, zgodnie z którym: „od każdego numeru, każdego poszytu albo od każdej sztuki gazety albo pisma czasowego w miesięcznych lub krótszych terminach wychodzącego, które w kraju wychodzą, nakładca, skoro wydanie albo rozesłanie się zaczyna, złożyć powinien u miejscowej władzy policyjnej egzemplarz opatrzoney swoim podpisem, przy gazetach zaś do kaucji obowiązanych, podpisem odpowiedzialnego redaktora za udzielić się mającym poświadczeniem. Rozdawanie i rozesłanie gazety albo pisma czasowego, nie ma być wstrzymane przez to składanie”⁸. Na każdym numerze periodyku musiało być wymienione nazwisko drukarza, nakładcy i redaktora odpowiedzialnego⁹. Nie istniała więc cenzura prewencyjna, odpowiedzialność za treści zamieszczone na łamach gazet i czasopism ponosili redaktorzy, a zasady postępowania regulował kodeks karny.

Podobne ustalenia obowiązywały w Drugiej Rzeszy Niemieckiej. Dnia 15 maja 1871 r. ukazał się nowy kodeks karny, będący przeróbką kodeksu z 1851 r., zawierający przepisy normujące „odpowiedzialność za czyny, których karalność jest uzasadniona na podstawie treści druku”¹⁰. Wkrótce, bo 7 maja 1874 r. wydano ustawę prasową (weszła w życie 1 lipca t.r.), której paragraf pierwszy stanowił: „Wolność prasy podlega tylko tym ograniczeniom, które przepisane są, względnie dozwolone niniejszą ustawą”. Ustawa nie regulowała sprawy powstawania czasopism, gdyż zajmowała się tym ustawą przemysłową z 1869 r. Według niej wydawanie czasopism było przemy-

⁶ Szerzej zob.: H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów Diecezji Chełmińskiej wyświęconych w latach 1821–1920*, Pelplin 1995, s. 130.

⁷ Szczegóły zob.: A. Romanow, op. cit., s. 232–233.

⁸ *Poznań*, 6 czerwca, „Goniec Polski” 1851, nr 130, s. 517.

⁹ Szerzej zob.: G. Gzella, „Przed wysokim sądem”. *Procesy prasowe polskich redaktorów czasopism dla chłopów w zaborze pruskim*, Toruń 2004, s. 27–28.

¹⁰ *Ustawa prasowa z dnia 7 maja 1874 r.*, [w:] *Przepisy prasowe i obowiązujące w granicach państwa polskiego*, zebrał i wyd. S. Lam, Warszawa 1921, s. 101.

słłem wolnym i nie podlegało zgłoszeniu¹¹. Na podstawie paragrafu siódmego ustawy z 1874 r. gazety i czasopisma, które ukazywały się w miesięcznych lub krótszych okresach, musiały na każdym numerze umieszczać nazwisko i miejsce zamieszkania redaktora odpowiedzialnego. Funkcję taką mogli pełnić „osoby własnowolne, które nie zostały pozbawione praw obywatelskich i posiadające w granicach państwa niemieckiego swoje miejsce zamieszkania, względnie stale w nim przebywają”. Kontrolę słowa drukowanego regulował paragraf dziewiąty nakazujący: „Z każdego numeru pisma periodycznego musi nakładca dostarczyć władzy policyjnej, znajdującej się w miejscu wydawnictwa – natychmiast z chwilą rozpoczęcia ekspedycji, bezpłatnie jeden egzemplarz, na który zostanie mu wydane poświadczenie”, a „Odpowiedzialność za czyny, których karygodność jest uzasadniona na podstawie treści druku, normują istniejące ogólne prawa karne” (§ 20)¹². Za treści zamieszczone w wydawnictwie ciągłym odpowiadał redaktor odpowiedzialny, w stosunku do egzemplarzy poszczególnych tytułów prasowych przewidywano konfiskatę bądź karę finansową, którą zatwierdzał sąd.

W historii „Pielgrzyma” zauważyć należy dwa okresy w relacjach z pruskim wymiarem sprawiedliwości. Cezurę chronologiczną stanowi tu oczywiście rok 1874 wprowadzający nowe przepisy prasowe, ale w dziejach tego periodyku istotna jest również zmiana na stanowisku redaktora odpowiedzialnego już w roku 1872, kiedy to zmarł pierwszy redaktor i twórca pelplińskiego pisma. Śmierć Kellera zmieniła stosunek redakcji do osób kontrolujących treści zamieszczane na łamach „Pielgrzyma” i wywołała potrzebę ujawniania problemów z pruskim wymiarem sprawiedliwości, pierwszy redaktor nie informował bowiem swoich czytelników o własnych kłopotach z prawem i wiadomość o trzech inkryminowanych tekstach zamieszczonych w piśmie przez Kellera, które zainteresowały prokuraturę, podano dopiero w 1875 roku. Z notatki tej wiadomo, że już w pierwszym roku regencja gdańska poczuła się dotknięta artykułem dotyczącym parafii żukowskiej, sugerującym, że w szkołach kaszubskich w niewystarczający sposób uwzględnia się nauczanie języka polskiego. Sąd nie dopatrzył się jednak w zaskarżonym tekście przestępstwa prasowego i uwolnił od winy redaktora odpowiedzialnego. Z kolei dwa następne teksty autorstwa Kellera poruszające sprawę or-

¹¹ Zob.: M. Pietrzak, *Reglamentacja wolności prasy w Polsce (1918–1939)*, Warszawa 1963, s. 92.

¹² G. Gzella, op. cit., s. 32.

ganizacji szkolnictwa, ze względu na śmierć redaktora, nie zostały rozpatrzone przez sąd¹³.

W kolejnych latach redaktorzy odpowiedzialni „Pielgrzyma” więcej pisali o swoich problemach związanych z prawem, informowano też o tym na łamach innych czasopism, zarówno z Prus Zachodnich jak i Wielkiego Księstwa Poznańskiego, co jest istotne w związku z brakiem archiwum redakcji i akt sądowych odzwierciedlających walkę o wolność słowa pelplińskiej redakcji.

Analizując dzieje „Pielgrzyma” z lat 1869–1914, udało się odnaleźć 45 procesów prasowych (z uwzględnieniem tych Kellera), w których oskarżonymi byli redaktorzy odpowiedzialni pisma. Byli to, biorąc pod uwagę kolejność ich pojawiania się w redakcji, Keller, Roman, Wyrębski, Michałowski, Reich, Jan Nepomucen Wieczorek, Formański, Ignacy Wieczorek i Skrobalski.

Liczba 45 procesów rozłożyła się nierównomiernie na poszczególnych twórców pisma. Najwięcej ich, a co za tym idzie najgroźniejszym według sądu okazał się Skrobalski, któremu wytoczono dziesięć procesów, następny był Roman – dziewięć procesów, w dalszej kolejności byli: Ignacy Wieczorek (7 procesów), Michałowski (5 procesów), Reich i Formański (po 4 procesy), Wyrębski (3 procesy), Keller (2 procesy), Jan Nepomucen Wieczorek (1 proces). Oczywiście wszyscy wymienieni nie byli związani z redakcją „Pielgrzyma” przez tak samo długi czas, niektórzy z nich trafili na stanowisko redaktora odpowiedzialnego na krótko, w zastępstwie, pełniąc najczęściej inne funkcje w drukarni pisma. Z dwóch pierwszych wymienionych Skrobalski był i pozostał drukarzem, chociaż przez ponad trzy lata podpisywał kolejne numery „Pielgrzyma”, drugi Roman, z zawodu drukarz, dziennikarzem został po śmierci księdza Kellera i, jak napisał Andrzej Romanow, do „zawodu »gazeciarskiego« trafił z »drukarskiej kaszty«”¹⁴, Michałowski był właścicielem księgarni, w 1883 roku został właścicielem „Pielgrzyma” i drukarni, a od 1885 roku przez długi czas (z niewielkimi przerwami wywołanymi najczęściej procesami prasowymi) pozostawał redaktorem odpowiedzialnym „Pielgrzyma” do początków 1902 roku. Formański dla dziennikarstwa porzucił praktykę urzędniczą¹⁵ i z redakcją pisma jako redaktor naczelny bądź odpowiedzialny związany był od 1905 roku do odzyskania niepodległości przez Pelplin. Drukarzami byli obaj bracia Wieczorkowie oraz Wyrębski i tylko na pewien czas trafili do redakcji pisma.

¹³ *Rozmaitości*, „Pielgrzym” 1875, nr 39, s. 322.

¹⁴ A. Romanow, op. cit., s. 44.

¹⁵ Ibidem, s. 44.

Oskarżając kolejnych redaktorów odpowiedzialnych, prokuratura ich winy dopatrywała się w przepisach prawa karnego, gdzie znalazły się paragrafy mające zastosowanie w procesach prasowych. Najczęściej odwoływano się do §§ 185, 186 i 187 – aż 31 razy, w dalszej kolejności do §§ 110, 131, 130, 240 i 360. Nie udało się wyjaśnić, na jakiej podstawie oskarżono redaktorów w sześciu procesach. Najczęściej stosowany § 185 (wraz z nim uwzględniano też paragrafy 186 i 187) dotyczył obrazy, zarówno osób, jak i instytucji¹⁶. Paragraf 110 popularnie nazywany był paragrafem wzywającym do nieposłuszeństwa¹⁷, 131 oskarżał za wywoływanie pogardy dla urzędów państwowych¹⁸, § 130 za podburzanie do gwałtów¹⁹, 360 skazywał za „grubą swawolę”²⁰, a 240 za

¹⁶ Czujące się obrażonymi osoby prywatne i urzędowe oraz różne instytucje sięgały do §§ 185 (zniewaga), 186 (obmowa) i 187 (potwarz) kodeksu karnego. Głosiły one: „§ 185. „Zniewaga karana będzie grzywną do marek sześciuset albo aresztem lub więzieniem do roku, a gdyby popełniona została czynnie, grzywną do marek tysiąc pięćset, albo więzieniem do lat dwóch. § 186. Kto o innej osobie przytacza lub rozgłasza fakt zdolny wzbudzić ku tej osobie pogardę lub poniżyć ją w opinii publicznej, ten w razie, gdy fakt ten nie okaże się prawdziwym, ulegnie za zniewagę grzywnie do marek sześciuset, albo karze aresztu lub więzienia do roku, a gdyby zniewaga wyrządzoną została publicznie lub przez rozpowszechnianie pism, wizerunków albo odtworzeń, grzywnie do tysiąc pięćset marek albo karze więzienia do lat dwóch. § 187. Kto o innej osobie wiedząc, że tak nie jest, przytacza lub rozgłasza fakt nieprawdziwy, który mógłby wzbudzić ku tej osobie pogardę lub poniżyć ją w opinii publicznej, albo narazić na szwank jej kredyt, ulegnie za oszczerzczą zniewagę karze więzienia do lat dwóch, a gdyby oszczerstwo popełnione zostało publicznie lub przez rozpowszechnianie pism, wizerunków lub odtworzeń, karze więzienia nie krótszej od miesiąca. Przy okolicznościach łagodzących można karę obniżyć do jednego dnia więzienia albo orzec grzywnę do marek dziewięciuset.” *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzającą do kodeksu karnego dla Związku Północno-Niemieckiego (Rzeszy Niemieckiej) z dnia 31 maja 1870 r.*, Poznań 1920, s. 82–83.

¹⁷ Paragraf 110 kodeksu karnego głosił: „Kto publicznie wobec tłumu ludzi, albo przez szerzenie, albo przez publiczne przybicie lub wystawianie pism lub innych odtworzeń wzywa do nieposłuszeństwa wobec ustaw lub prawowalnych rozporządzeń lub poleceń, przez zwierzchność w obrębie jej władzy wydanych, ten ulegnie grzywnie do sześciuset marek albo karze więzienia do lat dwu”. Ibidem, s. 53.

¹⁸ Paragraf 131 głosił: „Kto fakty zmyślane lub przekręcone, wiedząc, iż są zmyślane lub przekręcone, publicznie podaje albo szerzy, aby przez to wywołać pogardę dla urzędów państwowych lub zarządów zwierzchności, ulegnie grzywnie do marek sześciuset albo karze więzienia do lat dwóch”. Ibidem, s. 61.

¹⁹ W paragrafie 130 stwierdzono: „Kto w sposób, spokojności publicznej zagrażający, różne klasy ludności do wzajemnych aktów gwałtu publicznie podusza, ulegnie grzywnie do marek sześciuset albo karze więzienia do lat dwóch”. Ibidem, s. 60.

²⁰ Wykroczenia regulował paragraf 360 kodeksu karnego głoszący: „Grzywnie do ma-

odgrazanie²¹. Procesy redaktorów „Pielgrzyma” zdominowały oskarżenia osób i instytucji obrażonych, stanowiły one bowiem 68% wszystkich procesów, na podstawie § 110 wytoczono 3 procesy, 131 – 2 i po jednym na podstawie §§ 130, 360 i 240.

Spółród dziewięciu oskarżanych redaktorów odpowiedzialnych „Pielgrzyma” najbardziej „obrażającym” był Ignacy Wiczorek, który miał 9 procesów wytoczonych mu przez obrażone tekstem zamieszczonym na łamach pelplińskiego periodyku osoby czy instytucje. W dalszej kolejności byli: Stanisław Roman 7 procesów, Wincenty Skrobalski 6 procesów, Edward Michałowski – 4, Juliusz Reich – 3, Szczepan Keller – 1, Leon Formański – 1. Na podstawie paragrafu 110 oskarżono Formańskiego – 2 razy i Wyrębskiego jeden raz; na podstawie paragrafu 131 – Romana i Wyrębskiego po jednym razie; na podstawie § 130 jeden raz Michałowskiego; na podstawie § 360 – jeden raz Reicha i na podstawie § 240 jeden raz Jana Nepomucena Wiczorka.

Nie wszystkie 45 procesów „Pielgrzyma” kończyło się wyrokiem skazującym. W okresie od 1869 do 1914 roku pięć razy uwolniono²² redaktora Romana, po dwa razy Kellera i Reicha, raz Wyrębskiego i Michałowskiego, jeden raz w trakcie procesu wytoczonego Skrobalskiemu doszło do ugody ze skarżącym. W rezultacie ponad 26% procesów redaktorów „Pielgrzyma” zakończyło się wyrokiem uwalniającym redaktora odpowiedzialnego.

Skazanych w badanym okresie zostało ośmiu redaktorów „Pielgrzyma”. Byli to: Ignacy Wiczorek skazany dziewięć razy, Wincenty Skrobalski – 7 razy, Edward Michałowski i Stanisław Roman po 4 razy, Leon Formański – 3, Franciszek Wyrębski i Juliusz Reich po 2 razy, Jan Wiczorek jeden raz.

Zapadłe wyroki były często bardzo dotkliwe dla skazanych. Pierwszy wyrok skazujący zapadł 19 lipca 1878 roku, opiewał na 30 marek kary finansowej lub 3 dni więzienia²³ i dotyczył Stanisława Romana oskarżone-

rek stu pięćdziesięciu albo karze aresztu ulega”, a w nim ustęp 11: „kto w nieprzyzwoity sposób wszczyna hałas, spokój zakłócający, lub dopuszcza się zdrożnej swawoli”. Ibidem, s. 144–146.

²¹ Paragraf 240: „Kto inną osobę przemocą lub groźbą zbrodni albo występku do działania, znoszenia lub zaniechania bezprawnie zniewala, ulegnie karze więzienia do roku lub grzywnie do marek sześciuset. Usiłowanie będzie karane”. Ibidem, s. 97–98.

²² Pod uwagę wzięto wyrok pierwszej instancji. O zmianach wyroków po rewizji w dalszej części artykułu.

²³ Prawo niemieckie przewidywało, że razie, gdy redaktor nie będzie mógł zapłacić nałożonej na niego kary finansowej, może karę tę odsiedzieć w więzieniu. W związku z tym sąd, wydając wyrok, uwzględniał taką ewentualność i zamieniał zasądzoną kwotę na pobyt w więzieniu.

go o obrazę nauczyciela Hassa ze szkoły symultannej w Chełmnie²⁴. Łącznie w czterech wyrokach Roman zgromadził 60 marek kary finansowej oraz 2 miesiące i tydzień pobytu w więzieniu. Kolejno skazywano go na 30 marek, tydzień²⁵, 30 marek²⁶ i 2 miesiące²⁷. Następny redaktor Wyrębski musiał po dwóch procesach zapłacić 250 marek. W pierwszym procesie skazano go na 100²⁸, w drugim na 150 marek²⁹. Redaktor odpowiedzialny Michałowski po czterech przegranych procesach musiał zapłacić 165 marek i odsiedzieć w więzieniu 2 tygodnie. W pierwszym z nich skazano go na karę finansową wynoszącą 70 marek³⁰, w drugim 20 marek³¹, w trzecim 75 marek³² i w czwartym 2 tygodnie więzienia³³. Reicha w dwóch procesach obciążono karą finansową wynoszącą 90 marek (60 marek grzywny w pierwszym³⁴ i 30 marek w drugim³⁵), a Jana Nepomucena Wieczorka 60 markami³⁶. Trzy wy-

Zazwyczaj jeden dzień więzienia równał się 10 markom, chociaż zdarzało się, że sędziowie stosowali inne przeliczniki.

²⁴ *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1878, nr 84, s. [4]; *Kurier miejscowy i prowincjonalny*, „Kurier Poznański” 1878, nr 167, s. [3]; *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1878, nr 149, s. [4]; *Wiadomości potoczne*, „Gazeta Toruńska” 1878, nr 302, s. 3; *Wiadomości miejscowe i potoczne*, „Dziennik Poznański” 1879, nr 1, s. 3.

²⁵ *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1880, nr 51, s. [3]; *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1880, nr 92, s. [3].

²⁶ *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1880, nr 126, s. [3].

²⁷ *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1881, nr 74, s. [3].

²⁸ *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1881, nr 37, s. [3]; *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1881, nr 79, s. [3]; *Kronika miejscowa, prowincjonalna i zagraniczna*, „Kurier Poznański” 1881, nr 161, s. [4].

²⁹ *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1883, nr 61, s. [3].

³⁰ *Kronika miejscowa, prowincjonalna i zagraniczna*, „Kurier Poznański” 1886, nr 42, s. [4]; *Wiadomości potoczne*, „Gazeta Toruńska” 1886, nr 42, s. 3.

³¹ *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1887, nr 74, s. [3].

³² *Proces prasowy „Pielgrzyma” o katechizm*, „Pielgrzym” 1897, nr 75, s. [1–2].

³³ *Na dwa tygodnie więzienia i na zapłacenie wszystkich kosztów*, „Pielgrzym” 1899, nr 135, s. [1–2].

³⁴ *Prusy Królewskie z Pomorzem*, „Gazeta Toruńska” 1903, nr 222, s. [2]; *Wiadomości miejscowe i potoczne*, „Dziennik Poznański” 1903, nr 220, s. [4]; *Wiadomości z naszych i dalszych stron*, „Gazeta Grudziądzka” 1903, nr 117, s. [2]; *Kronika miejscowa, prowincjonalna i zagraniczna*, „Przyjaciel Ludu” 1903, nr 223, s. [3].

³⁵ *Kronika miejscowa, prowincjonalna i zagraniczna*, „Kurier Poznański” 1903, dod. do nr 273, s. [5]; *Prusy Królewskie z Pomorzem*, „Gazeta Toruńska” 1903, nr 276, s. [2]; *Toruń i okolica*, „Gazeta Toruńska” 1904, nr 206, s. [2]; *Kronika miejscowa, prowincjonalna i zagraniczna*, „Kurier Poznański” 1903, nr 208, s. [3].

³⁶ *Sąd w Starogardzie*, „Pielgrzym” 1905, nr 68, s. [2]; *Ziemie polskie*, „Wiarus Polski” 1905, nr 134, s. [2].

roki skazujące nałożone na Leona Formańskiego zaprowadziły go na cztery miesiące do więzienia i zobowiązały do zapłacenia 300 marek kary finansowej. W pierwszym procesie skazano go na miesiąc więzienia³⁷, w drugim na 2 miesiące i 300 marek³⁸ i w trzecim ponownie na jeden miesiąc. Z kolei Ignacy Wieczorek po siedmiu wyrokach musiał zapłacić 1800 marek i odsiedzieć 5 miesięcy. Skazywano go kolejno na: 6 tygodni³⁹, trzy razy na 2 tygodnie⁴⁰, następnie 2 miesiące⁴¹, 1500 marek⁴², 300 marek⁴³). Skrobałskiego (9 wyroków skazujących) zobowiązano do zapłacenia łącznie 9630 marek i pobytu w więzieniu przez 3 miesiące. Wyroki nałożone na tego redaktora opiewały na: 300 marek⁴⁴, dwa razy po 1000 marek⁴⁵, 80 marek⁴⁶, 150 marek⁴⁷, 3 miesiące i 5000 marek⁴⁸, 1000 marek⁴⁹, 500 marek⁵⁰ oraz 600 marek⁵¹.

Zaskakująco wysokie kary finansowe nakładano na ostatnich wymienionych redaktorów odpowiedzialnych „Pielgrzym”, już z początku XX wieku. Spowodowała je nowelizacja kodeksu karnego z 1911 roku, na podstawie której zwiększono kary finansowe nakładane za obrazę publiczną

³⁷ *Wiadomości miejscowe i potoczne*, „Dziennik Poznański” 1907, nr 223, s. [4]; *Wiadomości z naszych i dalszych stron*, „Gazeta Grudziądzka” 1907, nr 118, s. [2]; *Wiadomości z bliska i z daleka*, „Przyjaciel Ludu” 1907, nr 114, s. [2].

³⁸ *Wiadomości miejscowe i potoczne*, „Kurier Poznański” 1907, dod. do nr 62, s. [1]; *Z bliska i z daleka*, „Gazeta Olsztyńska” 1907, nr 34, s. [3]; *Z walki o naukę religii*, „Dziennik Poznański” 1907, nr 62, s. [1]; *Wiadomości*, „Praca” 1907, nr 12, s. 372.

³⁹ *Na sześć tygodni więzienia*, „Pielgrzym” 1910, nr 73, s. [1].

⁴⁰ *O procesie*, „Pielgrzym” 1911, nr 59, s. [2]; *Przed sądem*, „Pielgrzym” 1910, nr 139, s. [1].

⁴¹ *Książd Niemiec, niechący zgody*, „Pielgrzym” 1911, nr 60, s. [2]; *Przed sądem w Gdańsku*, „Pielgrzym” 1911, nr 127, s. [2].

⁴² *Na 1500 marek kary pieniężnej lub 5 miesięcy więzienia*, „Pielgrzym” 1911, nr 91, s. [1].

⁴³ *Dwa nowe procesy*, „Pielgrzym” 1912, nr 20, s. [2].

⁴⁴ *Przed izbą karną w Starogardzie*, „Pielgrzym” 1912, nr 5, s. [3].

⁴⁵ *Na tysiąc marek grzywny lub 100 dni więzienia*, „Pielgrzym” 1912, nr 26, s. [2]; *Znowu na 100 mk. grzywny lub 100 dni więzienia*, „Pielgrzym” 1912, nr 32, s. [1].

⁴⁶ *Na 80 marek grzywny*, „Pielgrzym” 1912, nr 116, s. [3].

⁴⁷ *W obronie ks. Gryglewicza ze Ślesina*, „Pielgrzym” 1912, nr 56, s. [3].

⁴⁸ *Procesy redaktorów polskich*, „Pielgrzym” 1913, nr 6, s. [3].

⁴⁹ *Książd Niemiec przeciwko redaktorowi polskiemu*, „Pielgrzym” 1913, nr 49, s. [2]; *Polska*, „Gazeta Lipska” 1913, nr 50, s. [2]; *Izba karna w Gdańsku*, „Gazeta Gdańska” 1914, nr 19, s. [2].

⁵⁰ *Na 500 marek grzywny*, „Pielgrzym” 1913, nr 79, s. [2]; *Polska*, „Gazeta Lipska” 1913, nr 80, s. [2].

⁵¹ *Proces „Pielgrzymy” o zajęcie w Moabicie*, „Pielgrzym” 1914, nr 90, s. [1].

i obrazę w gazetach. Dotychczasowe 1500 marek zamieniono na 10 tysięcy marek⁵², a sądy, w tym starogardzki, chętnie tę zmianę wykorzystywały.

Najwyższy wyrok w dziejach pelplińskiego pisma nałożono w styczniu 1913 roku na Wincentego Skrobalskiego skazanego na trzy miesiące więzienia i 5000 marek kary finansowej⁵³, za rzekomą obrazę Aleksandra Majkowskiego w artykułach *Co sądzić o dążeniach »Młodokaszubów«* z numeru 88⁵⁴ i *Jeszcze »Młodokaszubi«* z numeru 91⁵⁵. Sprawa była tym bardziej bulwersująca, że powodem procesu stał się konflikt między Polakami, co redakcja „Pielgrzyma” skomentowała słowami: „Zdaniem naszym powinien pan Majkowski jako Polak udać się najpierw do sądu obywatelskiego”⁵⁶. Do sprawy powrócono w maju tego samego roku, gdy podczas procesu rewizyjnego strony zawarły ugodę i tym samym wysokie kary nałożone na Skrobalskiego anulowano. Redaktor „Pielgrzyma” musiał opłacić tylko koszty procesu⁵⁷.

Spośród wyroków skazujących redaktorów odpowiedzialnych „Pielgrzyma”, poza wymienionym Skrobalskiego, najdłużej na jednorazowy pobyt w więzieniu skazano jeszcze trzech redaktorów, każdego na 2 miesiące więzienia: Romana, Formańskiego i Ignacego Wieczorka. Roman był odpowiedzialny za list z Kaszub umieszczony w „Pielgrzymie” w 1880 roku, za druk którego prokurator domagał się 200 marek kary finansowej, a sąd skazał oskarżonego na dwa miesiące więzienia⁵⁸. Formańskiego w marcu 1907 roku również skazano na dwa miesiące pobytu w więzieniu za umieszczenie w piśmie czterech artykułów dotyczących strajku szkolnego⁵⁹. Ignacy Wieczorek dwa miesiące musiał odsiedzieć za obrazę księdza dr. Emila Moskego z Grudziądza. Wyrok zapadł 18 maja 1911 roku⁶⁰.

⁵² *Ciężki los dla gazet*, „Gazeta Grudziądzka” 1911, nr 7, s. [1].

⁵³ *Wiadomości potoczne*, „Gazeta Lubawska” 1913, nr 6, s. [3].

⁵⁴ *Co sądzić o dążeniach »Młodokaszubów«*, „Pielgrzym” 1912, nr 88, s. [1].

⁵⁵ *Jeszcze »Młodokaszubi«*, „Pielgrzym” 1912, nr 91, s. [1].

⁵⁶ *Procesy redaktorów polskich*, „Pielgrzym” 1913, nr 6, s. [3].

⁵⁷ *W sprawie lekarza*, „Pielgrzym” 1913, nr 56, s. [3].

⁵⁸ *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1881, nr 74, s. [3]; *Wiadomości potoczne*, „Gazeta Toruńska” 1881, nr 150, s. 4.

⁵⁹ *Wiadomości miejscowe i potoczne*, „Kurier Poznański” 1907, dod. do nr 62, s. [1]; *Z bliska i z daleka*, „Gazeta Olsztyńska” 1907, nr 34, s. [3]; *Z walki o naukę religii*, „Dziennik Poznański” 1907, nr 62, s. [1]; *Wiadomości z naszych i dalszych stron*, „Gazeta Grudziądzka” 1907, nr 34, s. [2]; *Wiadomości*, „Praca” 1907, nr 12, s. 372.

⁶⁰ *Książd Niemiec, niechcący zgody*, „Pielgrzym” 1911, nr 60, s. [2]; *Ciekawy proces*, „Przyjaciół Ludu” 1911, nr 61, s. [1]; *Ciekawy proces*, „Gazeta Grudziądzka” 1911, nr 61, s. [1].

Najwyższą karę finansową (poza wspomnianą już, obciążającą Skrobalskiego) nałożono 28 lipca 1911 roku na Ignacego Wieczorka. Powodem procesu stała się korespondencja z Sulęcyna⁶¹, ukazująca germanizatorską działalność tamtejszego proboszcza księdza Jana Pawła Aeltermanna, który tekstem zamieszczonym w „Pielgrzymie” poczuł się obrażony i wytoczył redaktorowi proces. Sąd, chociaż udowodniono, że parafianie pisali zażalenie na postępowanie księdza i tekst powstał na życzenie Sulęcynian, skazał Wieczorka na 1500 marek grzywny z ewentualną zamianą kary finansowej na pięć miesięcy więzienia⁶².

Skazywani redaktorzy, zgodnie z obowiązującym w państwie kodeksem karnym, mieli prawo do odwołania się od wyroku i żądania rewizji decyzji zapadających w postępowaniu pierwszej instancji. Z zachowanych materiałów wynika, że rzadko dochodziło do zmiany wyroku. Sądy drugiej instancji zazwyczaj zatwierdzały decyzje sądu pierwszej instancji i wyroki pozostawały bez zmian. Najkorzystniejsza dla redaktora „Pielgrzyma” decyzja sądu zapadła 8 października 1912 roku. Wyrok sądu starogardzkiego z 27 lutego 1912 roku skazujący redaktora Skrobalskiego na 1000 marek kary finansowej za artykuł *Procesy księży – Niemców*⁶³ tenże sąd, po interwencji Trybunału Rzeszy w Lipsku⁶⁴, zmniejszył do 600 marek⁶⁵. Zdarzały się też sytuacje odwrotne. Gdy 26 listopada 1903 roku sąd uwolnił redaktora w sprawie o obrazę komisarza policyjnego Alberta⁶⁶ Mauracha z Gdańska⁶⁷ wniosek o rewizję wniósł prokurator i 5 września 1904 roku Izba Karna w Gdańsku skazała redaktora Reicha na karę finansową wynoszącą 30 marek lub 3 dni aresztu⁶⁸.

Zdarzało się, że obok redaktorów odpowiedzialnych przed sądem stawali inni członkowie redakcji. W dziejach „Pielgrzyma” sytuacja taka zaist-

⁶¹ *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1911, nr 6, s. [3].

⁶² *Na 1500 marek kary pieniężnej lub 5 miesięcy więzienia*, „Pielgrzym” 1911, nr 91, s. [1]; *Przykre stosunki w diecezji chełmińskiej*, „Gazeta Grudziądzka” 1911, nr 92, s. [1–2].

⁶³ *Procesy księży – Niemców*, „Pielgrzym” 1911, nr 100, s. [1], nr 101, s. [1].

⁶⁴ *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1912, nr 120, s. [2]; *Nasze sprawy*, „Orędownik” 1912, nr 159, s. [2]; *Zniesione wyroki*, „Przyjaciół” 1912, nr 84, s. [2]; *Kronika sądowa*, „Dziennik Poznański” 1912, nr 156, s. [4]; *Polska*, „Gazeta Toruńska” 1912, nr 156, s. [2].

⁶⁵ *Kronika sądowa*, „Dziennik Poznański” 1912, nr 233, s. [4].

⁶⁶ *Neues Adressbuch für Danzig und seine Vororte 1903*, Danzig 1903, s. 240.

⁶⁷ *Kronika miejscowa, prowincjonalna i zagraniczna*, „Kurier Poznański” 1903, dod. do nr 273, s. [5]; *Prusy Królewskie z Pomorzem*, „Gazeta Toruńska” 1903, nr 276, s. [2]; *Wiadomości miejscowe i potoczne*, „Dziennik Poznański” 1903, nr 273, s. [4].

⁶⁸ *Toruń i okolica*, „Gazeta Toruńska” 1904, nr 206, s. [2]; *Kronika miejscowa, prowincjonalna i zagraniczna*, „Przyjaciół Ludu” 1904, nr 208, s. [3].

niała dwa razy. Pierwszy raz za umieszczenie w numerze 106 z 11 września 1880 roku wiadomości o aresztowaniu w Wylatowie księdza Romana Kucnera⁶⁹ na 100 marek kary finansowej skazano, obok redaktora Wyrębskiego, również drukarza pisma Romana⁷⁰. Po ponownym rozpatrzeniu sprawy drukarza uwolniono⁷¹. Drugim oskarżonym, występującym w 1910 roku przed sądem wraz z redaktorem Ignacym Wieczorkiem, był kierownik wydawnictwa „Pielgrzym” Jan Bieliński. Obaj zostali oskarżeni o obrazę żandarmów w artykule *Procesja Bożego Ciała a żandarmi*. Sąd uznał ich winnymi i każdego skazał na 2 tygodnie więzienia⁷².

W historii prasy polskiej wydawanej na ziemiach pod panowaniem pruskim zdarzało się, że w trakcie procesów sędziowie wyrokowali więcej niż chciał prokurator. Sytuacja taka nie ominęła również redaktorów odpowiedzialnych „Pielgrzyma”. W 1881 roku prokurator zażądał 200 marek kary lub 20 dni więzienia dla Romana za korespondencję z Kaszub, a sąd skazał redaktora na 2 miesiące więzienia⁷³. W 1912 roku za obrazę księdza Aeltermana prokurator zażądał dla redaktora Skrobalskiego 600 marek kary finansowej, a sąd zawyrokował 1000 marek⁷⁴. Za korespondencję z Golubia zamieszczoną w nr 73 pisma z 20 czerwca 1911 roku prokurator wniósł o 150 marek kary finansowej dla Ignacego Wieczorka, sąd zaś skazał oskarżonego na 300 marek⁷⁵.

Należy pamiętać, że zasądzone wyroki powiększały koszty procesowe, nakładane każdorazowo na skazanych redaktorów, będące integralną częścią decyzji sądu. Jednak jak wielkie były to kwoty rzadko informowano czytelników. Pewne rozeznanie dać może informacja, że w procesie redaktora Romana o obrazę nauczyciela Schulza z Chełmna z 25 października 1880 roku skazano oskarżonego na 30 marek, a koszty sądowe wyniosły 144 marki⁷⁶.

W historii „Pielgrzyma” nie zdarzyło się, aby doszło do ujawnienia nazwiska autora tekstu opublikowanego w piśmie. Stanowisko redaktora odpo-

⁶⁹ *Kronika kościelna*, „Pielgrzym” 1880, nr 106, s. [2].

⁷⁰ *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1881, nr 37, s. [3].

⁷¹ *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1881, nr 109, s. [4].

⁷² *Przed sądem*, „Pielgrzym” 1910, nr 139, s. [1]; *Nasze sprawy*, „Nasza Gazeta” 1910, nr 23, s. [1]; *Co tam słychać w świecie?*, „Przyjaciel Ludu” 1910, nr 141, s. [3].

⁷³ *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1881, nr 74, s. [3]; *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1882, nr 46, s. [3].

⁷⁴ *Wiadomości z naszych i dalszych stron*, „Gazeta Grudziądzka” 1912, nr 27, s. [2]; *Polska*, „Gazeta Lipska” 1912, nr 28, s. [3]; *Polska*, „Gazeta Lipska” 1912, nr 34, s. [2].

⁷⁵ *Dwa nowe procesy*, „Pielgrzym” 1912, nr 20, s. [2].

⁷⁶ *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1881, nr 34, s. [4].

wiedzialnego było skrupulatnie wykorzystywane, a redakcja wielokrotnie zapewniała swych czytelników o niszczeniu rękopisów po ich wydrukowaniu, co uniemożliwiało policji i prokuraturze dotarcie do nazwiska rzeczywistego autora. W relacji z przesłuchania redaktora Michałowskiego między innymi napisano: „Sędzia śledczy dopytywał się o nazwisko korespondenta tegoż artykułu. Gdy redaktor oświadczył, że nazwiska tegoż nie wyjawia, wyraził się sędzia śledczy, iż skutki zatajenia owego nazwiska będą dla redaktora bardzo przykre z powodu jego dotychczasowych przewinień prasowych”⁷⁷. Skutkiem tego zeznania była rewizja w drukarni i redakcji „Pielgrzym”, podczas której, jak zwykle, nic nie znaleziono.

Na łamach „Pielgrzyma” publikowano nie tylko oryginalne artykuły, wychodzące spod pióra redaktorów pelplińskiego pisma, ale również, podobnie jak czyniono to w innych redakcjach, wykorzystywano teksty obcych autorów, pojawiające się w wielu polskich (ale nie wyłącznie) gazetach. W „Pielgrzymie” również takie teksty stawały się powodem procesów prasowych i, co jest oczywiste w takiej sytuacji, redaktor pelplińskiego pisma nie był jedynym sądzonym, skazywano bowiem kilku redaktorów, a wyroki były różne. Nie wnikając w szczegóły, dla przykładu można wskazać kilka publikacji, za które skazano podpisujących polską prasę, w tym redaktora odpowiedzialnego „Pielgrzyma”:

– za artykuł *Dummes Zeug* opublikowany w „Pielgrzymie” w nr 112 z 1896 r. skazano nie tylko redaktora Edwarda Michałowskiego na 75 marek, ale również Bolesława Sobiechowskiego z „Gazety Gdańskiej” na 50 marek oraz redaktora „Kuriera Poznańskiego” na 500 marek, „Germanii” na 300 marek i „Westpreussisches Volksblatt” na 100 marek⁷⁸;

– za korespondencję z Brus, zamieszczoną w nr 103 „Pielgrzyma” z 1899 r. skazano redaktora Michałowskiego na 2 tygodnie więzienia, lecz do więzienia za ten tekst trafił również Mieczysław Piechowski, redaktor odpowiedzialny „Gazety Grudziądzkiej”, ale na dwa miesiące⁷⁹;

– opublikowanie odezwy księży dekanatu lubawskiego w nr 137 „Piel-

⁷⁷ Termin prasowy i natychmiastowa po terminie rewizja w redakcji i drukarni „Pielgrzyma”, „Pielgrzym” 1897, nr 7, s. [2].

⁷⁸ Kronika miejscowa, prowincjonalna i zagraniczna, „Kurier Poznański” 1897, nr 145, s. [3]; Wiadomości potoczne, „Pielgrzym” 1897, nr 52, s. [3]; Z różnych stron, „Gazeta Toruńska” 1897, nr 145, s. [3]; Wiadomości z naszych i dalszych stron, „Gazeta Grudziądzka” 1897, nr 74, s. [3].

⁷⁹ O artykuł w sprawie „kriegervereinu” w Brusach, „Pielgrzym” 1899, nr 140, s. [1–2]; Wiadomości potoczne, „Pielgrzym” 1900, nr 25, s. [2].

grzyma” z 1906 roku przyniosło Leonowi Formańskiemu miesiąc więzienia, ale za ten sam tekst Julian Reich z „Gazety Toruńskiej” i „Przyjaciela” musiał zapłacić 300 marek⁸⁰;

– za obrazę księdza Jana Aeltermanna z Sulęcina w 1911 roku⁸¹ skazano na karę finansową 1500 marek lub 5 miesięcy więzienia nie tylko Ignacego Wieczorka, ale również Wilhelma Grismanna z „Gazety Gdańskiej” na 3 miesiące i tydzień więzienia⁸², Tomasza Grzesiewicza z „Dziennika Bydgoskiego” na 2 miesiące więzienia⁸³, Mieczysława Piechowskiego z „Gazety Grudziądzkiej” na karę finansową 300 marek lub 30 dni więzienia⁸⁴;

– *Kapłan polski w twierdzy pruskiej* to publikacja, która pojawiła się w dwudziestu jeden czasopismach i łącznie z „Pielgrzymem” zasądzona została na 2000 marek⁸⁵.

Między 1869 a 1914 rokiem, w ciągu 46 lat istnienia pelplińskiego czasopisma i po 45 procesach (tylko pierwszej instancji) redaktorów periodyku skazano na łączną kwotę 12 455 marek kary finansowej oraz rok, 3 miesiące i tydzień pozbawienia wolności. Tę trudną sytuację zmieniły postanowienia sędziów rozpatrujących apelację w drugiej instancji. W rezultacie redaktorzy zapłacili 6925 marek (mniej o 55,6%) oraz znajdowali się w więzieniu przez rok i tydzień (tu karę zmniejszono tylko o trzy miesiące).

Należy zauważyć, że redaktorzy „Pielgrzyma” nie byli odosobnieni w trudnych kontaktach z niemieckim wymiarem sprawiedliwości. Również inni twórcy prasy polskiej Prus Zachodnich ponosili konsekwencje za treści zamieszczane na łamach periodyków. Wszyscy oni płacili wysokie grzywny, bądź trafiali do więzienia.

⁸⁰ *Wiadomości z naszych i dalszych stron*, „Gazeta Grudziądzka” 1907, nr 17, s. [2]; zob. też: G. Gzella, op. cit., s. 211–212.

⁸¹ *Wiadomości potoczne*, „Pielgrzym” 1911, nr 6, s. [3]; *Polska*, „Gazeta Lipska” 1912, nr 6, s. [2].

⁸² *Polska*, „Gazeta Toruńska” 1912, nr 98, s. [1]; *Procesy Aeltermanna*, „Przyjaciel” 1912, nr 53, s. [2]; *Kronika sądowa*, „Dziennik Poznański” 1912, nr 241, s. [3].

⁸³ *Z Poznańskiego*, „Pielgrzym” 1912, nr 101, s. [3].

⁸⁴ Szerzej zob. G. Gzella, *Procesy prasowe redaktorów „Gazety Grudziądzkiej” w latach 1894–1914*, Toruń 2010, s. 131–132.

⁸⁵ Szczegółowy przebieg oskarżeń i procesów zob.: G. Gzella, „*Kapłan polski w twierdzy pruskiej*” – jeden artykuł, dziewiętnaście poszkodowanych redakcji, [w:] *Niewygodne dla władzy. Ograniczanie wolności słowa na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Zbiór studiów*, red. D. Degen, J. Gzella, Toruń 2010, s. 103–112. Już po opublikowaniu tego tekstu odnaleziono informację, że za tenże artykuł w Bochum skazano również redaktora „Wiarusa Polskiego” i „Ojczyzny”. Wyrok opiewał na 300 marek lub 30 dni. *Nasze sprawy*, „Orędownik” 1912, nr 152, s. [2].

*Processes of “Pielgrzym” press editors in the years 1869–1914
(Summary)*

Editors of “Pielgrzym”, published in Pelplin since 1869, similarly to editors of other Polish periodicals in the West Prussia, did not manage to avoid release processes brought to editors responsible for offences against the Penal Code of the country. Nine out of fourteen responsible editors had release processes brought against them. As many as 45 times the articles published in “Pielgrzym” were taken to the Starogard court. As a result, until 1914 the editors were imposed a fine of 12455 marks and sentenced to prison for one year, three months and one week. However, after appeals these rulings were reduced to 6925 marks, one year and one week of imprisonment.